

Κωνσταντίνος Μ. Κούμας

[1777 - 1836]

Κωνσταντίνος Μ. Κούμας, Σύνταγμα φιλοσοφίας. Τόμος δεύτερος, περιέχων Λογικήν, καὶ ἐπίμετρον αὐτῆς τὴν καθολικὴν Γραμματικὴν, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1819.

(σσ. 15-18)

Μέρος Α΄.

Περὶ Ἰδεῶν καὶ τῶν ἐκφραζόντων αὐτὰς ὄρων.

Κεφάλαιον Α΄.

Περὶ ἀπλῶν καὶ συνθέτων ἐννοιῶν.

ΛΑ΄. Ἐπειδὴ πᾶσα ἰδέα εἶναι ἔμμεσος ἀντίληψις τοῦ νοῦς γινομένη ἐξ ἀντιλήψεων ἀμέσων, τὰς ὁποίας λαμβάνομεν διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐπειδὴ ὁ νοῦς φιλοτεχνεῖ τὰς ἰδέας, ἐνῶ ἀφαιρεῖ μὲν τὰ προσιδιάζοντα, κατέχει δὲ τὰ κοινῶς προσόντα (Ἐμπ. Ψυχ., ΡΝΗ΄)· διὰ τοῦτο πρὶν εἶπωμεν περὶ ἰδεῶν ἐκρίναμεν εὐλογον νὰ διαλάβωμεν περὶ ἀντιλήψεων μερικῶν, ὄχι ὡς ἔργων τοῦ νοῦς, ἀλλ’ ὡς ὕλης ἀναγκαίας εἰς κατασκευὴν τῶν ἰδεῶν του καὶ περὶ ἀφαιρέσεως, ἡγουν τοῦ τρόπου, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ νοῦς ἐκ τῶν ἀντιλήψεων ἐργάζεται τὰς ἰδέας, εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ ἀνὰ χεῖρας Μέρους.//

ΛΒ΄. Ἀντικείμενον ἀντιλήψεως ὀνομάζεται ὅ,τι ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν φαντασίαν, τὸ ὁποῖον πρεπόντως ὀνομάζεται καὶ ὕλη τῆς ἀντιλήψεως ὁ δὲ τρόπος, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ἀντιλαμβανόμεθα, ὀνομάζεται τῆς ἀντιλήψεως τὸ εἶδος. Τὸ δὲ τὴν ἀντίληψιν δεχόμενον ὀνομάζεται ὑποκείμενον τῆς ἀντιλήψεως ἀντιλαμβάνεσαι, φέρ’ εἰπεῖν, τὴν τράπεζαν ταύτην διὰ τῆς ὀράσεως. Ἡ τράπεζα εἶναι τῆς ἀντιλήψεως τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ ὕλη ὁ κατὰ τὸν ὁποῖον τὴν βλέπεις τρόπος, τὸ εἶδος σύ, τὸ ὑποκείμενον.

ΛΓ΄. Χαρακτὴρ ἀντικειμένου ὀνομάζεται ὅ,τι εὐρίσκεται ἀναπόσπαστον ἀπ’ αὐτοῦ· εἰς ταύτην, φέρ’ εἰπεῖν, τὴν τράπεζαν, τὸ

τετράπλευρον σχῆμα, ἡ ξυλίνη ὕλη, τὸ στερόδόν, τὸ μελανωπὸν χρῶμα, τὸ τετράπουν αὐτῆς, εἶναι ὄλα χαρακτῆρες τοῦ ἀντικειμένου.

ΛΔ'. Φανερόν δὲ εἶναι ὅτι καθεὶς χαρακτῆρ, θεωρούμενος χωρὶς, γίνεται ἀντικείμενον ἀντιλήψεως, καὶ καθὼς τὸ ἀντικείμενον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν σύνθετον ἐκ πολλῶν ἀντικειμένων, οὕτω καὶ τὴν ἀντίληψιν σύνθετον ἐκ πολλῶν ἀντιλήψεων.

ΛΕ'. Ἐξεύρομεν δὲ πολλὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα ἄλλα ἀντικείμενα νὰ εὔρωμεν δὲν δυνάμεθα, οἷον θερμότης, ψύχος, ὁδμή, κόκκινον, πράσινον κτλ. Καθὼς δὲ τὰ ἀντικείμενα, οὕτω καὶ τὰς ἀντιλήψεις τῶν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἀπλᾶς.

ΛΣΤ'. Ἐντεῦθεν προέρχεται τῶν ἐννοιῶν ἡ διαίρεσις εἰς ἀπλᾶς καὶ μὴ ἀπλᾶς ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν πρῶται εἶναι αἱ χαρακτῆρος παντὸς ἄμοιροι αἱ δὲ δεύτεραι, αἱ ἐξ ἀπλουστέρων ἄλλων χαρακτηριζόμεναι. Ἀπὸ δὲ τὰς μὴ // ἀπλᾶς αἱ μὲν εἶναι σύνθετοι, εἰς ὄσας φυσικῶς συνέρχονται αἱ ἀπλούστεραι, οἷον ἡ τῆς φλογός, εἰς τὴν ὁποία φυσικῶς συνέρχονται φῶς καὶ καῦσις καὶ σχῆμα· αἱ δὲ συμπεπλεγμένοι, εἰς ὄσας αἱ ἀπλούστεραι εἰσβιβάζονται ἢ ὑπὸ τῆς φαντασίας ἢ ὑπὸ τῆς τέχνης.

ΛΖ'. Καὶ ὑπὸ μὲν τῆς φαντασίας συμπλέκονται αἱ ἐννοιαὶ κατὰ τε τοὺς εἰρημένους (Ἐμπ. Ψυχ. ΡΔ'.) τρόπους, καὶ κατ' ἄλλους ἴσως, τοὺς ὁποίους ἐμπορεῖ τις νὰ προσθέσῃ εἰς ἐκείνους ὑπὸ δὲ τῆς τέχνης συμπεπλεγμένοι εἶναι ἡ τοῦ καραβίου, τοῦ οἴκου, τοῦ ὠρολογίου, καὶ ἄλλων πολλῶν τεχνουργημάτων.

ΛΗ'. Θεωρούμεναι δὲ αἱ ἐννοιαὶ ἐκ τοῦ εἶδους (ΛΒ'), ἡγουν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον τὰς ἐννοεῖ τὸ ὑποκείμενον, διαιροῦνται εἰς ἐναργεῖς καὶ ἀμυδράς. Ἐναργῆς ἐννοια εἶναι, διὰ τῆς ὁποίας καταλαμβάνεις τὸ πρᾶγμα καθαρῶς, καὶ τὸ διακρίνεις ἀπὸ πᾶν ἄλλο, οἷον ἡ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ βοός, τοῦ οἴκου, τοῦ τριγώνου, καὶ τῶν ἄλλων γνωριωτάτων πραγμάτων ἀμυδρὰ δέ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀμφιβάλλεις, ἂν εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα· οὕτω πάσχεις, ὅταν ἀκούων φωνὴν τινὸς συνειθισμένην δὲν ἐμπορῆς νὰ διακρίνης καὶ τίνος τῶν γνωρίμων σου

εἶναι καὶ τὸν μακρόθεν βλεπόμενον ἀμυδρῶς καταλαμβάνεις ὡς ὄντα τὸν Φειδίαν τὸν φίλον σου ἢ τινα ὅμοιον ἐκείνου.

ΛΘ'. Ἡ ἐνάργεια τῶν συνθέτων καὶ συμπεπλεγμένων ἐννοιῶν (ΛΣΤ') γεννᾶται ἀπὸ τὴν ἐναργῆ κατανόησιν τῶν, ἐκ τῶν ὁποίων, συγκροτοῦνται ἀπλουστέρων καθὼς ἐξ ἐναντίας ἢ ἀμυδρία, ἀπὸ τὴν ἐκείνων ἢ ἀσαφῆ κατάληψιν ἢ ἀκαταληψίαν ἐννοῶ, φέρ' εἰπεῖν, τί εἶναι φλόξ, // ἐπειδὴ ἐννοῶ ἐναργῶς, τί εἶναι θερμότης, Τί φῶς, τί τὸ πυραμιδοειδὲς καὶ εἰς ὀξύτητα λήγον σχῆμα· ἐὰν δ' ἀγνοῆται τι ἐκ τούτων, ἡ ἐννοια εἶναι ἀσαφῆς καὶ ἀμυδρά· αἱ δὲ ἀπλαῖ ἐννοιαί, (ΛΕ') ἔχουσιν ἐξ ἑαυτῶν τὴν ἐνάργειαν ἢ τὴν ἀμυδρίαν. Διότι τί εἶναι γλυκύτης, τί θερμότης κτλ. ἐξεύρω ἐναργῶς ἐξ αὐτῶν τούτων, καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ὁποίων δὲν ἔχουσι χαρακτήρων.

Σημείωσις. Ἐπειδὴ τὰς ἀπλὰς ἐννοίας, ὡς ἀμοίρους χαρακτήρων, εἰς ἄλλους δὲν ἐμποροῦμεν νὰ ἐξηγήσωμεν, ἐὰν δὲν τὰς γνωρίζωσιν ἐξ ἰδίας ἑαυτῶν πείρας, διὰ τοῦτο πολλοὶ νεώτεροι τὰς ὀνομάζουσι συγκεκριμένως ἐναργεῖς, ἐὰν εἶναι γνώριμοι ἀλλὰ τὸ ἀπλοῦν, ὁ λόγος βοᾷ ὁ ὀρθός, σύγχυσιν δὲν πάσχει ποτὲ οὐδεμίαν καὶ ἄλλως ἐννοια συγκεκριμένως ἐναργῆς μὲ φαίνεται πρᾶγμα τραγελαφικόν, διότι ἡ τὸ ἐν ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ εἶναι ἢ τὸ ἄλλο.

Μ'. Ἡ αὐτὴ σύνθετος ἐννοια συμβαίνει συχνάκις νὰ εἶναι καὶ ἐναργῆς καὶ ἀμυδρὰ κατ' ἄλλο καὶ ἄλλο· οἷον τὴν σύνθετον ἐννοϊαν τῶν τριῶν γραμμάτων α, β, γ, ἀντιλαμβάνεσαι ἐναργῶς, ἐπειδὴ ἐξεύρεις καθενὸς καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὴν δύναμιν, καί, ὁσάκις θελήσης, τὰ φαντάζεσαι καὶ τὰ τρία ὁμοῦ ἐναργέστατα· ὡσαύτως ἐναργῶς μὲν ἐννοεῖς καὶ ὄλα τὰ εἰκοσιτέσσαρα γράμματα, γινώσκων ἀκριβῶς καὶ τὸ σχῆμα καθενὸς καὶ τὴν δύναμιν ἀλλ' ἐὰν θελήσης νὰ τὰ καθυποβάλῃς ὄλα ἐντάμα εἰς τὴν ἐποπτεϊαν, καὶ νὰ τὰ φαντασθῆς ἐν ταυτῷ, εἰς μάτην θέλεις ἀναγκάσειν τὴν φαντασίαν.//

.....

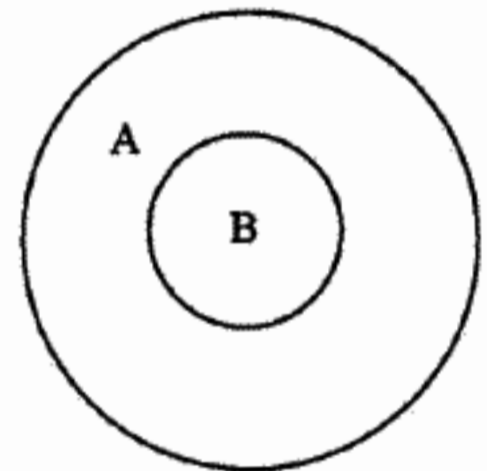
(σσ. 24-32)

Κεφάλαιον Δ΄.

Περὶ νοητῶν ὄντων, ὅπου καὶ περὶ τῶν
πρώτων ἀρχῶν τῆς Λογικῆς.

ΝΕ΄. Πᾶν ἀντικείμενον, ἐὰν δὲν δύναται νὰ παρασταθῆ εἰς τὸν νοῦν, ποτὲ δὲν γίνεται νοητὸν ἀλλὰ διὰ νὰ δύναται, // ἐξ ἀνάγκης ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι σύμφωνον πρὸς ἑαυτό· διότι, ἐὰν δὲν εἶναι σύμφωνον, δὲν προσαρμόζεται εἰς τὴν συμφωνίαν τῶν ἐννοιῶν καὶ γνώσεων καὶ ἐπομένως, εἶναι ψευδές (Α΄). Τοιοῦτον τι νοητὸν ὀνομάζεται ὄν κατὰ λογικὴν σημασίαν· τὸ δὲ μὴ δυνάμενον νὰ νοηθῆ, μὴ ὄν ἢ μηδέν· καὶ τὰ δύο δὲ ἐκλαμβάνομεν ἀφηρημένως, χωρὶς τῶν πραγμάτων εἰς τὰ ὅποια τὸ μὲν ἀποδίδεται ὡς ὄν, τὸ δὲ ἀπάγεται ἀπ' αὐτῶν ὡς μηδέν· οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, τὸ τρίγωνον μὲ τρεῖς γωνίας καὶ τρεῖς πλευρὰς ἐννοῶ ὡς ὄν λογικῶς· τὸ δὲ τρίγωνον μὲ πέντε πλευρὰς ὡς μηδέν.

ΝΣΤ΄. Ἀλλὰ μὴ ὄντα εἶναι καὶ τῆς φαντασίας τὰ ἀναπλάσματα· οἷον χρυσοῦν ὄρος, τραγέλαφος, πήγασος, τὰ ὅποια πραγματικῶς δὲν ὑπάρχουσι (Ἐμπ. Ψυχ. ΡΣΤ΄) μ' ὅλον ὅτι καὶ αὐτὰ εἶναι νοητά. Τὸ ὄν λοιπὸν ἐμπορεῖ νὰ ἐκληφθῆ διττῶς κατὰ λογικὴν καὶ κατὰ πραγματικὴν σημασίαν καὶ ὅ,τι μὲν ὑπάρχει πραγματικῶς εἶναι καὶ νοητὸν ὅ,τι δὲ νοεῖται, δὲν εἶναι ἐξ ἀνάγκης καὶ πρᾶγμα. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν δύο ὁμοκέντρους κύκλους, τὸν μὲν μεγαλύτερον Α τῆς νοήσεως, τὸ δὲ μικρότερον Β τῆς ὑπάρξεως, βλέπομεν προφανῶς, ὅτι τὸ εἰς τὸν κύκλον τῆς ὑπάρξεως, περικλείεται καὶ εἰς τὸν τῆς νοήσεως ἀλλὰ τὸ εἰς τὸν κύκλον τῆς νοήσεως δὲν περικλείεται ἐν ταυτῷ καὶ εἰς τὸν τῆς ὑπάρξεως.

ΝΖ΄. Πάσης ιδέας τὸ νοητὸν παριστάνεται εἰς τὸν νοῦν μας διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς (ΝΓ΄), τοὺς ὁποίους περιέχει κατὰ βάθος οἷον ὁ ἄνθρωπος παριστάνεται εἰς τὸν νοῦν μας μὲ τοὺς χαρακτήρας ζῶον καὶ λογικόν, συνάμα λαμβανομένους. Πᾶσα λοιπὸν ιδέα εἶναι ἴση μὲ τὸ

ἄθροισμα τῶν χαρακτήρων τῆς ἢ δὲ ἐξίσωσίς των σημαίνεται μὲ τὸν τύπον $A=A$. Θέτομεν δηλαδή εἰς τὸ νοῦν μας τὸ ἀντικείμενον τῆς ιδέας, ἀντιθέτομεν ἔπειτα εἰς αὐτὸ τῶν χαρακτήρων του τὸ ἄθροισμα, καὶ εὐρίσκοντές τα ἴσα, τὰ συνθέτομεν εἰς ἑνὸς λογικοῦ ὄντος συμπλήρωσιν (NE') ὁ τύπος $A=A$ ἔμπορεῖ νὰ ἀναγνωσθῆ διαφόρως, ἀναλυόμενος εἰς διαφόρους μὲν ἀποφάνσεις, τὸ αὐτὸ δὲ πάντοτε σημαίνουσας. Ἄπαν ὄν εἶναι ἴσον ἑαυτοῦ· καί, ἄπαν ὄν εἶναι σύμφωνον πρὸς ἑαυτό· καί, ἄπαν ὄν εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι· καί, Ἄπαν ὄν ἐστίν, ὃ ἐστί· καί (ὅταν ἐκληφθῆ ἡ ιδέα ὡς ὄλον, τοῦ ὁποῖου μέρη εἶναι οἱ χαρακτῆρες (N')). Τὸ ὄλον εἶναι ἴσον μὲ ὄλα τὰ μέρη του ὁμοῦ λαμβανόμενα· καὶ ὄλα τὰ μέρη ὁμοῦ λαμβανόμενα συναποτελοῦσι τὸ ὄλον· ὁ τύπος οὗτος περιέχει τὴν εἰς τὸ διανοεῖσθαι ἀρχὴν τῆς θέσεως καὶ ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως ἥτις λέγεται καὶ ἀρχὴ τῆς ἀπολύτου ταυτότητος θέλομεν δὲ ἰδεῖν εὐθεῖς τρεῖς ἄλλας ἀρχὰς ἐχούσας πρὸς ἀλλήλας τὸν λόγον τῆς θέσεως καὶ ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως.

NH'. Ὅσοι μὲν χαρακτῆρες δὲν δύνανται νὰ ἐνωθῶσιν εἰς ἀντικειμένου ιδέας συμπλήρωσιν, ἐπειδὴ ἀναιροῦνται ὑπ' ἀλλήλων, ὀνομάζονται ἀντιφάσκοντες. Εἰς τὸ τρίγωνον, φέρ' εἰπεῖν, ἡ στρογγυλότης καὶ τὸ τρεῖς γωνίας ἔχειν, εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ ζῶον καὶ τὸ πάνσοφον, εἶναι χαρακτῆρες ἀντιφάσκοντες, ἐπειδὴ ὁ εἷς ἀναιρεῖ τὸν ἄλλον. Ὅσοι δὲ δύνανται νὰ ἐνωθῶσιν λέγονται // σύμφωνοι· τοιοῦτοι εἶναι εἰς μὲν τὴν ιδέαν τοῦ τριγώνου αἱ τρεῖς πλευραί, εἰς δὲ τὴν ἀνθρώπου τὸ ζῶον καὶ τὸ λογικόν. Ἐπειδὴ δὲ δι' ἀντιφασκόντων χαρακτήρων δὲν ἔμπορεῖ νὰ νοηθῆ τίποτε, διότι χάνεται ἡ ἀρμονία τῶν ἐννοσιῶν καὶ γνώσεων (NE'), ἐκ τούτου προέρχεται γενικὸς νόμος τῆς Λογικῆς ἢ ἀρχή: μὴ θέσης ἀντιφάσκοντα, ἀλλὰ σύμφωνα· ὀνομάζεται δὲ ἀρχὴ θέσεως.

NΘ'. Ἡ ἀρχὴ τῆς θέσεως συνέχεται ἀναγκαίως μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος (ἀνωτ.). Ἐπειδὴ δηλονότι $A=A$, ἄρα καὶ $-A=-A$, ἦγουν ἐπειδὴ ἡ ιδέα ταυτίζεται μὲ τὸ ἄθροισμα τῶν χαρακτήρων τῆς, ἐὰν ἐννοήσωμεν ἀντικείμενον ιδέας μὲ χαρακτῆρας ἀναιροῦντας τὸ ὑπὸ τῆς

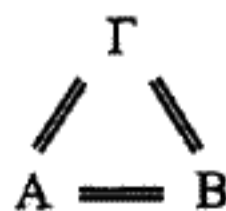
ιδέας παριστανόμενον, ἢ νόησις μας εἶναι ἀδύνατος ἢ, συντομώτερον, ἐὰν ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ιδέαν ἀντιφάσκοντα χαρακτηρισ εἰς ἄλλοις λοιπὸν νὰ ἐκφρασθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς θέσεως καὶ οὕτως εἰς κἀνὸν Ὅν δὲν ἀποδίδονται ἀντιφάσκοντες χαρακτηρισ οὕτω δὲ ἐκφραζομένην τὴν ὀνομάζουσαν ἀρχὴν τῆς Ἀντιφάσεως ἦτο ὅμως κάλλιον, ἐὰν τὴν ὀνομάζουσαν ἀρχὴν τῆς μὴ ἀντιφάσεως, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς ἀποδιώκεται ἡ ἀντίφασις ἀπὸ τὴν ιδέαν, ἀλλὰ δὲν εἰσάγεται. Ἐσφαλμένη εἶναι ὡσαύτως καὶ ἡ συνειθισμένη ἐκφρασις ταύτης τῆς ἀρχῆς ἀδύνατον τὸ αὐτὸ εἶναι ἅμα καὶ μὴ εἶναι διότι, εἰ μὲν ἐκληφθῇ λογικῶς (ΝΣΤ'), ὀρθῶς ἤθελεν ἐκφρασθῆν ἀδύνατον τὸ αὐτὸ νοεῖσθαι ἅμα καὶ μὴ νοεῖσθαι· εἰ δ' ἐκληφθῇ πραγματικῶς, δὲν θέλει εἶσθαι πλέον ἀρχὴ τῆς Λογικῆς, ἀλλὰ τῆς Μεταφυσικῆς, διὰ τῆς ὁποίας διδάσκεται ὄχι ἡ νόησις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τῶν πραγμάτων. //

Ε'. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν νοητὸν ἔχει χαρακτηρισ, διὰ τῶν ὁποίων προσδιορίζεται (ΝΖ'), καὶ δὲν εἶναι δυνατόν, ὥστε εἰς τὸ αὐτὸ νοητὸν ὁ αὐτὸς χαρακτήρ καὶ νὰ ἀποδίδεται ἐν ταυτῷ καὶ νὰ μὴ ἀποδίδεται. Δὲν δύναται, φέρ' εἰπεῖν, τὸ ὀρθογώνιον τρίγωνον νὰ ἔχη μίαν γωνίαν ὀρθὴν καὶ νὰ μὴ ἔχη μίαν γωνίαν ὀρθὴν· διότι τοῦτο εἶναι ἀντιφατικόν. Διὰ τοῦτο ἐκ δύο ἀντιθέτων καὶ ἀντιφατικῶν χαρακτήρων ὁ εἷς μόνον ἀποδίδεται εἰς νοητὸν τι, ὁ δὲ ἕτερος ἀποφάσκειται. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ ἀρχὴ· ἐκ δύο ἀντιθέτων χαρακτήρων ἕνα μόνον θέσον εἰς τι νοητὸν, καὶ ἀφ' οὗ θέσης τὸν ἕνα τοῦτον, τὸν ἕτερον ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ τὸν ἄρχῃ ὀνομάζεται δὲ ἀρχὴ τῆς ἀντιθέσεως, ἐπειδὴ δὲ ἐκ δύο ἀντιφατικῶν χαρακτήρων ἢ ὁ εἷς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ, ἢ ὁ ἕτερος καὶ ὄχι τι μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου· διότι εἰς τὰ ἀντιφάσκοντα μεσιτεῦον δὲν εἶναι. Διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ ἡ ἀρχὴ αὕτη νὰ ὀνομασθῇ καὶ ἡ τῆς ἀποβολῆς τοῦ μέσου ἢ τρίτου ἐπὶ δύο ἀντιφασκόντων.

ΕΑ'. Ἐπειδὴ δὲ πάντοτε, ὅταν νοῆται τι ὡς προσδιορισμένον διὰ τῶν χαρακτήρων του, ἐκ δύο ἀντιθέτων τίθεται μὲν ὁ εἷς (ἀνωτ.), ἐμπορεῖ δέ, ἂν θεωρήσωμεν αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς τοὺς χαρακτηρισ, νὰ τεθῇ

ὅποιος τύχη· διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἀπλῶς, ἔαν δὲν ἀναγκασθῶμεν ὑπὸ τινος νὰ θέσωμεν τὸν ἕνα, καὶ νὰ ἀποβάλωμεν τὸν ἕτερον. Τὸ ἀναγκάζον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι προτεθειμένον, μὲ τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ τὸ θετόμενον εἰς τρόπον, ὥστε τὸ προτεθειμένον καὶ τὸ τιθέμενον εἶναι ἠνωμένα εἰς τὸν νοῦν μας ὡς κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον τιθέμε//να. Ἡ μέθη, φέρ' εἰπεῖν, εἶναι ψεκτὴ διὰ τὴν νὰ μὴ εἶναι ἐπαινετή· διότι ἡ κακία εἶναι ψεκτὴ καὶ ἡ μέθη εἶναι κακία. Τὸ προτεθειμένον τοῦτο, ἡ κακία εἶναι ψεκτὴ, καὶ ἀναγκάζον ἡμᾶς νὰ θέσωμεν καὶ εἰς τὴν μέθην τὸ ψεκτὸν λέγεται αἷτιον ἢ ἡγούμενον· τὸ δὲ ἐκ τούτου τιθέμενον, αἰτιατόν ἢ ἐπόμενον· ὁ Νοῦς μας λοιπὸν εἰς τὴν σύναψιν δύο ἰδεῶν ἢ εἰς τὴν μιᾶς ἀπὸ τῆς ἄλλης διαίρεσιν προστάζεται ἀπὸ τὴν ἐφεξῆς λογικὴν ἀρχήν. Μὴ θέσης τίποτε χωρὶς αἷτιον, ἡγουν σύναπτε ἅπαν τεθέμενον ὡς ἐπόμενον μὲ προτεθειμένον τι ὡς ἡγούμενον· ὀνομάζεται δὲ αὕτη ἀρχὴ τῆς συνθέσεως ἢ δὲ μεταξὺ τοῦ αἷτιου καὶ τοῦ αἰτιατοῦ σχέσις λέγεται συνέπεια.

ΞΒ'. Ὅταν ἡ συμφωνία δύο ἰδεῶν εἶναι ἀμέσως καταφανής, ἄλλο αἷτιον τῆς συνάψεως τῶν δὲν χρειαζόμεθα, διότι ἔχουσιν εἰς ἑαυτὰς τὴν ἀρχὴν τῆς συνθέσεως οὕτως, ὅταν λέγω: ὁ Θεὸς εἶναι ἀθάνατος ὁ κύκλος εἶναι περιφερής τὸ τετράγωνον ἔχει γωνίας εἰς πᾶσαν μίαν ἐκ τῶν τριῶν τούτων προτάσεων αἱ ἰδέαι εἶναι ἀρχικῶς συντεθειμένα. Ἐὰν λοιπὸν ὀνομάσωμεν τὴν μὲν τῶν ἰδεῶν Α, τὴν δὲ ἑτέραν Β, ἢ σύναψις τῶν θέλει φανερωθῆν διὰ τῆς ἐξισώσεως $A=B$ · ἀλλ' ὅταν ἡ συμφωνία τῶν εἶναι ἀφανὴς καὶ λανθάνουσα, πρέπει νὰ προστρέξωμεν εἰς τὸ αἷτιον, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται μὲν ὡς ἐξωτερικόν, ἐμφιλοχωρεῖ δὲ ἀληθῶς εἰς πᾶσαν μίαν ἀπὸ τὰς δύο ἰδέας καὶ ὅταν τὸ αἷτιον Γ συμφωνεῖ μὲ τὴν Α, καὶ μὲ τὴν Β, ἐξ ἀνάγκης συναρμολογοῦνται καὶ αἱ Α, Β· διότι ἔαν εἴπωμεν, Α καὶ Β εἶναι ἀκοινώνητοι, Γ δὲ κοινωνεῖ καὶ // μὲ τὴν Α καὶ μὲ τὴν Β, ἀντιφάσκομεν προφανέστατα πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὁ δὲ γενικὸς τύπος τῆς παραθέσεως φαίνεται ἐνταῦθα ἐσχηματογραφημένος.

ΞΓ'. Ὁ δὲ τύπος οὗτος ἐρμηνευόμενος μὲ λέξεις μᾶς δίδει τὴν ἐφεξῆς ἀρχὴν· ἰδέαι δύο συμφωνοῦσαι μὲ τρίτην τινά, εἶναι καὶ πρὸς ἀλλήλας σύμφωνοι, ἢ, ἐπειδὴ ἀντὶ τῶν ἰδεῶν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τὰ νοητά, τὰ τρίτῳ τινὶ ταυτὰ καὶ ἀλλήλοις εἰσὶ ταυτὰ. Ὀνομάζεται δὲ αὕτη ἀρχὴ σχετικῆς ταυτότητος, καὶ πρέπει νὰ τὴν διακρίνωμεν ἀπὸ τὴν τῆς ἀπολύτου (NZ'). Κατὰ ταύτην τὴν ἀρχὴν κρίνομεν ὅτι, ἐπειδὴ, φέρ' εἰπεῖν, 180 μοῖραι εἶναι τὸ μέτρον δύο γωνιῶν σχηματιζομένων, ὅταν εὐθεῖα σταθῇ ἐπ' εὐθείας ὅπως ἔτυχε ($\Gamma=B$), καὶ δύο ὀρθαὶ γωνίαι εἶναι ἴσαι μὲ 180 μοίρας ($A=\Gamma$), δύο ἄρα ὀρθαὶ γωνίαι εἶναι ἴσαι μὲ τὰς γινομένας, ὅταν εὐθεῖα ἐπ' εὐθείας σταθῇ ὅπως ἔτυχε ($A=B$)· ἢ, ἐπειδὴ ἡ κακία εἶναι φευκτέα ($B=\Gamma$), καὶ ἡ μέθη εἶναι κακία ($A=\Gamma$), ἄρα ἡ μέθη εἶναι φευκτέα ($A=B$). Πόθεν δὲ ἐλήφθη τὸ Γ , καὶ ἔαν ἔχη καὶ τοῦτο χρεῖαν ἄλλου Γ , ἡ Λογικὴ δὲν φροντίζει παντελῶς. Ἀπαιτεῖ μόνον αὕτη ἓν τι Γ διὰ πᾶσαν σύνθεσιν, καὶ ἀφίνει τὴν φροντίδα εἰς ἄλλας ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι ἐνασχολοῦνται εἰς τὴν ὕλην τῆς διανοήσεως, νὰ ἐξετάσωσιν ἂν τὸ Γ εἶναι κύριον ἢ ὄχι, διότι ἡ Λογικὴ, τὸ εἶπαμεν πολλάκις, εἶναι μόνου τοῦ εἶδους τῆς διανοήσεως στοχαστικὴ, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς ὕλης.

Σημείωσις. Μ' ὄλον ὅτι αἰτία καὶ αἴτιον, καὶ ἀποτέλεσμα καὶ αἰτιατόν ἐξελήφθησαν ἀδιαφόρως, ἀλλὰ δι' εὐκρίνειαν // καὶ ἀκριβολογίαν ἐπιστημονικὴν ἃς μᾶς συγχωρηθῆ νὰ κάμωμεν μεταξὺ τούτων διάκρισιν, διὰ νὰ μὴ συγχέωνται αἱ ἰδέαι μας. Αἴτιον ὀνομάζω τὸ προηγούμενον λογικῶς εἰς κατανοήσιν ἄλλου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζω αἰτιατόν. Αἰτίαν δὲ τὴν προηγουμένην πραγματικῶς εἰς γένεσιν ἄλλου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποτέλεσμα ἐκείνης καὶ εἰς ἐκεῖνα μὲν τὰ δύο περιέχεται ἡ ἀρχὴ τῆς λογικῆς συνθέσεως (ἀνωτ.)· εἰς ταῦτα δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς μεταφυσικῆς αἰτιολογίας. Γενικῶς δὲ λέγω ἡγούμενον καὶ ἐπόμενον, ἐκεῖνο μὲν τὸ προσδιορίζον, τοῦτο δὲ τὸ προσδιοριζόμενον καὶ εἰ μὲν ὁ προσδιορισμὸς εἶναι λογικός, τὸ μὲν ἡγούμενον ὀνομάζω αἴτιον, τὸ δὲ ἐπόμενον αἰτιατόν· εἰ δὲ πραγματικός, ἐκεῖνο μὲν αἰτίαν, τοῦτο δὲ ἀποτέλεσμα.

ΞΔ'. Αἱ μέχρι τοῦδε ἐκτεθεῖσαι ἀρχαί, ὡς ἀρχικοὶ νόμοι τῆς διανοήσεως, συνιστῶσιν ὄλον τι τέλειον· ἀλληλουχοῦνται ὀργανικῶς ἢ μία μὲ τὴν ἄλλην, καὶ προσδιορίζουσι τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφήν ἀπάσης

τακτικής σειράς διανοημάτων, καὶ ἐπομένως ἀπάσης ἐπιστήμης καὶ ἡ μὲν ἀρχὴ τῆς ἀπολύτου ταυτότητος περιέχει εἰς ἑαυτὴν καὶ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν σύνθεσιν, ἐνῶ τὸ νοητὸν Α τίθεται ἐν ταυτῷ καὶ ἀντιτίθεται πρὸς ἑαυτὸ καὶ συντίθεται μεθ' ἑαυτοῦ (ΝΖ'): ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τριῶν ἀρχῶν ἡ μὲν πρώτη περιέχει τὴν θέσιν (ΝΗ'), ἡ δὲ δευτέρα τὴν ἀντίθεσιν (Ξ'), ἡ δὲ τρίτη, τὴν σύνθεσιν (ΞΑ'): ἐπειδὴ δὲ ὁ τρόπος οὗτος τοῦ διανοεῖσθαι ἐφαρμόζεται εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην, ἥτις παριστάνεται εἰς ὄργανικόν τι ὄλον γνώσεων (Ἐμπειρ. Ψυχ. Ζ', Κρηπ. ΠΔ'): δικαίως ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἡ Λογικὴ Ὅργανον κατ' εἶδος.

ΞΕ'. Τὸ μὴ ἀντιφάσκειν λοιπὸν καὶ ἡ συνέπεια εἶναι τὰ γενικὰ κριτήρια τῆς λογικῆς ἀληθείας, διὰ τῶν ὁποίων βασανίζομεν τὴν συμφωνίαν τῶν ἐννοιῶν καὶ ἰδεῶν μας ἀλλὰ τὰ αὐτὰ δὲν εἶναι ἐξ ἀνάγκης καὶ // κριτήρια τῆς μεταφυσικῆς ἀληθείας, ἥτις πρέπει νὰ κριθῇ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα συμφωνίας καὶ ἁρμονίας τῶν ἐννοιῶν μας ἀναφερομένων εἰς τὰ νοούμενα πράγματα· καὶ αὐταὶ μὲν εἶναι αἱ τῆς Λογικῆς ἀρχαί, ἐπάνω τῶν ὁποίων ἐπιστηρίζονται ὅλαι αἱ πράξεις τῆς διανοίας ἡμεῖς δὲ ἐπανερχόμεθα πάλιν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπήγασεν ἡ ἐκτεθείσα τῶν ἀρχῶν θεωρία.

(σσ. 41-46)

Κεφάλαιον Ζ'.

Θεωρία τῶν Ἰδεῶν κατὰ Ποσότητα καὶ Ποιότητα καὶ Σχέσιν καὶ Τρόπον.

ΠΗ'. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως οἱ καθ' ἡμᾶς περιεργαζόμενοι τὰς ἰδέας εὐρίσκουσι τίνες μὲν αὐτῶν εἶναι ἑναργεῖς, τίνες δὲ ἀμυδραί· καὶ τίνες μὲν γενικώτεραι, τίνες δὲ μερικώτεραι, καὶ ὅσα ἄλλα ἐπιθεωροῦνται εἰς αὐτάς. Διότι αἱ ἰδέαι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν πρῶτον αὐταὶ καθ' ἑαυτάς, καὶ τοῦτο ἢ κατὰ ποσότητα ἢ κατὰ ποιότητα· δεύτερον ἑτεροτελῶς, καὶ τοῦτο ἢ πρὸς ἀλλήλας παρεξεταζόμεναι, ἤγουν κατὰ

σχέσιν. ἢ πρὸς τὰ ἐννοοῦντα ὑποκειμένα, ἤγουν κατὰ τρόπον. Ἐντεῦθεν προῆλθε κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἡ τετραπλῆ θεωρία τῶν ιδεῶν κατὰ Ποσότητα, Ποιότητα, σχέσιν, τρόπον, ἀφ' οὗ ἔγινεν ἀρχηγὸς ταύτης ὁ Κάντιος¹ Θέλομεν ἐξετάσειν καὶ ἡμεῖς κατὰ // ταύτην τὴν θεωρίαν τὰς ιδέας, ἐπειδὴ ἡ διάκρισις τῶν αὐτῆ θέλει μᾶς χρησιμεύσειν εἰς πολλὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας.

ΠΘ'. Πᾶσα ιδέα εἶναι ποσὸν τοῦ ὁποίου μέρη εἶναι αἱ ἔννοιαι, ἐκ τῶν ὁποίων συνίσταται εἶναι δὲ ἢ κατ' ἐπίτασιν, ἤγουν ποσὸν βάθους, ἐὰν αἱ ἔννοιαι περιέχονται ἐντὸς αὐτῆς (ΜΗ'), ἢ κατ' ἔκτασιν, ἤγουν ποσὸν πλάτους, ἐὰν εὐρίσκονται ὑπ' αὐτήν. Θεωροῦντες λοιπὸν τὰς ιδέας κατὰ ποσότητα ἀνερευνῶμεν τὸ πλάτος αὐτῶν καὶ τὸ βάθος, τὸ ὁποῖον ἐκάμαμεν (ΜΖ'.-ΜΖ').

ΥΓ'. Ἐπειδὴ δὲ ιδέα εἶναι ἡ συνάπτουσα τὰ πολλὰ εἰς ἓν (ΜΓ') εἰς τὸν νοῦν μας ἐκ τούτου εἶναι φανερόν, ὅτι τὴν ἐνότητα μετὰ τοῦ πολλαπλοῦ τῆς ιδέας ἐμποροῦμεν νὰ παραστήσωμεν διαφόρως εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς. Ποιότης λοιπὸν ιδέας εἶναι ἡ ἐντελεστέρα ἢ ἀτελεστέρα αὐτῶν εἰς τὸν νοῦν μας παράστασις ὅσον δὲ καθαρωτέρα καὶ εὐκρινεστέρα εἶναι ἡ ιδέα, τόσον εἶναι λογικῶς τελειότερα. Ἐνάργεια λοιπὸν καὶ εὐκρίνεια τῶν ιδεῶν εἶναι ὡς δύο τελειότητος αὐτῶν βαθμοί ἢ δὲ ἀμυδρὰ καὶ ἀσάφειά των εἶναι ἡ ἀτέλειά των. Εἶδη λοιπὸν τῶν ιδεῶν κατὰ ποιότητα θεωρουμένων εἶναι ἐναργῆς καὶ ἀμυδρά, καὶ εὐκρινῆς καὶ ἀσαφῆς (ΛΗ', ΛΘ').

ΥΙΑ'. Ἐναργῆς εἶναι ἡ ιδέα, ὅταν τὸ δι' αὐτῆς νοητὸν διακρίνωμεν ἀπὸ πᾶν ἄλλο δι' ἄλλης ιδέας παριστανόμενον· οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, ἐναργῶς ἐννοῶ τὸν ἄνθρωπον διακρίνων αὐτὸν ἀπὸ πᾶν ἄλλο ζῶον. Καὶ ὅταν μὲν τὸ διακρίνωμεν ἀπὸ ὅλα, ἡ ιδέα εἶναι ἐναργεστάτη, καθὼς ἐπὶ τοῦ ληφθέντος παραδείγματος· ἀλλ' ἐὰν τοῦτο δὲν δυνάμεθα, ἡ ιδέα εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐναργῆς, ὅσον πλειότερα ἢ ὀλιγώτερα εἶναι τὰ νοητά, ἀπὸ τῶν ὁποίων τὰς ιδέας τὴν δια//κρίνομεν· οὕτω, φέρ' εἰπεῖν,

¹ Καντίου Λογικῆς Εἰσαγωγή VI, VII, VIII, IX. ἔκδοσις τοῦ Καινιγσβέργ, 1800.

έντελῶς έναργῆς ἢ τοῦ χρυσοῦ ἰδέα δὲν εἶναι, ἐὰν τὸν διακρίνωμεν ἀπὸ τὸν ἄργυρον καὶ τὸν σίδηρον, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀπὸ τὸ λεγόμενον Τομβάκιον ἔχει λοιπὸν βαθμοὺς διαφόρους ἢ ἐνάργεια. Ἄμυδρὰ δὲ εἶναι, ὅταν τὴν διάκρισιν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν· καὶ ἄμυδρὰ μὲν ἐντελῶς δὲν δύναται νὰ εἶναι καμμία ἰδέα· σχετικῶς δέ, ἢ ὀλιγώτερον έναργῆς εἶναι κατὰ τοῦτο καὶ ἄμυδρά.

ΥΙΒ'. Εὐκρινῆς δὲ εἶναι ἡ ἰδέα, ὅταν ἐννοῶμεν έναργῶς τοὺς χαρακτήρας, ἐκ τῶν ὁποίων συμπληρώνεται· τὸναντίον δέ, εἶναι ἄσαφῆς, καὶ συγχευμένη· εὐκρινῆς, φέρ' εἰπεῖν, εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἰδέα, ὅταν ὄχι μόνον διακρίνωμεν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄντα, ἀλλ' ἐνταυτῷ ἐννοῶμεν έναργῶς καὶ Τὶ μὲν εἶναι ζῶον, Τὶ δὲ λογικόν, ἐκ τῶν ὁποίων συναπαρτίζεται ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου.

ΥΙΓ'. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἰδέα περιέχει τοὺς χαρακτήρας ἢ ἐντὸς αὐτῆς ἢ ὑφ' ἑαυτὴν (ΠΘ'), ἢ κατ' ἐπίτασιν ἢ κατ' ἔκτασιν· καὶ ἡ εὐκρίνεια λοιπὸν εἶναι διττή, ἢ μὲν κατ' ἐπίτασιν, ἢ δὲ κατ' ἔκτασιν· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐμφιλοχωρεῖ, ὅταν ἐννοῶμεν τὸν ἄνθρωπον ζῶον καὶ λογικόν· ἢ δέ, ὅταν τὸν αὐτόν, ἄνδρα ἢ γυναῖκα· καὶ ἐπειδὴ δύνανται νὰ εἶναι καὶ ἰδέαι ἐκτεταμέναι μὲν, ἀνεπίτατοι δέ, ἢ ἐπιτεταμέναι μὲν, ἀνέκτατοι δέ· ἐκεῖνο μὲν, ὡς αἱ γενικώταται καὶ ἀπλούσταται, οἷον οὐσία· τοῦτο δέ, ὡς αἱ ἀτομικαί, οἷον ἐγώ, σὺ κτλ. φανερόν εἶναι, ὅτι ἐκεῖναι μὲν ἐπιδέχονται τὴν κατ' ἔκτασιν εὐκρίνειαν, ὄχι δὲ καὶ τὴν κατ' ἐπίτασιν· αὗται δέ, τὴν κατ' ἐπίτασιν, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν κατ' ἔκτασιν. //

ΥΙΔ'. Ἡ δὲ σχέσις τῶν ἰδεῶν περιέχει τοὺς προσδιορισμούς, οἵτινες δὲν εὐρίσκονται εἰς αὐτὰς ἀπολύτως, ἀλλ' ἐνῶ παραβάλλεται μία μὲ τὴν ἄλλην· ἐπειδὴ δὲ ἐμποροῦν νὰ παραβληθῶσιν ἢ κατ' ἔκτασιν ἢ κατ' ἐπίτασιν· διὰ τοῦτο πᾶσα σχέσις τῶν ἰδεῶν ἐκπηγάζει ἢ ἀπὸ τὸ πλάτος ἢ ἀπὸ τὸ βάθος των.

ΥΙΕ'. Ἐκ τοῦ βάθους προέρχεται πρῶτον ἡ σχέσις τῆς ταυτότητος καὶ ἑτερότητος τῶν ἰδεῶν· καὶ ταυτότης μὲν ἰδεῶν εἶναι ἡ ἰσότης, ἑτερότης δέ, ἢ ἀνισότης τῶν χαρακτήρων των· αἱ αὐταὶ λοιπὸν

ὀνομάζονται αἱ ἰδέαι, ἐὰν συναπαρτιζῶνται ἐκ τῶν αὐτῶν χαρακτήρων, ἕτεραι, ἐὰν ἐξ ἑτέρων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἰδέαι ἀπολύτως αἱ αὐταὶ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ νοητὸν ἀντικείμενον, διὰ τοῦτο ἐμποροῦν νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς δύο, ἢ ἐὰν τὰς θεωρῶσι δύο ἄνθρωποι, ἢ εἰς κατὰ διαφόρους χρόνους, ἢ ἐὰν εἶναι μία ἰδέα κοινὸς χαρακτήρ πολλῶν ἄλλων ἰδεῶν. Οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, ἔχομεν τὴν αὐτὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου κ' ἐγὼ καὶ σύ, ὅταν καὶ οἱ δύο τὸν ἐννοῶμεν ζῶον καὶ λογικόν· ἢ ἔχω τὴν αὐτὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου σήμερον, τὴν ὁποίαν εἶχα καὶ πέρυσιν· ἢ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἵππον εὐρίσκω κοινὸν χαρακτήρα τὴν αὐτὴν ἰδέαν τοῦ ζώου.

ΥΙΣΤ'. Προέρχεται δεύτερον ἡ σχέσις τῆς συμφωνίας καὶ διαφωνίας καὶ ἰδέαι μὲν σύμφωνοι ὀνομάζονται, ὅσαι δύνανται νὰ συναφθῶσιν εἰς παράστασιν ἀντικειμένου· αἱ δὲ μὴ δυνάμεναι, λέγονται διάφωνοι καὶ ἀντίθετοι. Χρεῖα δὲ νὰ μὴ συγχέωμεν οὔτε τὴν ταυτότητα μὲ τὴν συμφωνίαν, οὔτε τὴν ἑτερότητα μὲ τὴν διαφωνίαν, διότι ἡ μὲν ταυτότης τῶν ἰδεῶν εἶναι καὶ // συμφωνία· πᾶσα δὲ συμφωνία δὲν εἶναι καὶ ταυτότης. Οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, παιδεία, κάλλος, πλοῦτος εἶναι μὲν σύμφωνοι, καθὸ δύνανται νὰ συναφθῶσιν εἰς τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον, εἶναι δὲ πολὺ ἀπ' ἀλλήλων ἕτεραι. Ὡσαύτως αἱ διαφωνοῦσαι ἰδέαι εἶναι αἱ αὐταὶ καὶ ἕτεραι· ἀλλὰ πᾶσα ἑτερότης τῶν ἰδεῶν δὲν φέρει διὰ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν διαφωνίαν· ἐκεῖναι δὲ μόνον εἶναι ἀληθῶς ἐναντίαι καὶ διάφωνοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἢ μία ἀντιμάχεται προφανῶς καὶ ἐπ' εὐθείας τὴν ἄλλην· οἷον ἀρετὴ καὶ κακία, καλλονὴ καὶ αἰσχροτής, πλοῦτος καὶ πτωχεία.

ΥΙΖ'. Προέρχεται τρίτον ἡ σχέσις τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ τῶν ἰδεῶν· καὶ ἐσωτερικὸν μὲν τῆς ἰδέας εἶναι οἱ οὐσιώδεις χαρακτῆρες τῆς ἐξωτερικὸν δέ, τὰ συμβεβηκότα ἢ οἱ τρόποι (ΞΣΤ').

ΥΙΗ'. Ἐκ δὲ τοῦ πλάτους προέρχεται ἡ σχέσις ἢ τῆς ὑπαλληλίας ἢ τῆς συναλληλίας τῶν ἰδεῶν· καὶ ὑπάλληλοι μὲν ἰδέαι εἶναι, ὅταν ἡ μὲν θεωρῆται ὡς γένος, ἡ δὲ ὡς εἶδος οἷον, ζῶον καὶ ἄνθρωπος. (Ο').

συνάλληλοι δέ, όταν θεωρῶνται ὡς εἶδη διάφορα εἰς τὸ αὐτὸ γένος καθυπαγόμενα· οἶον, ζῶον καὶ φυτόν, δύο εἶδη τοῦ ὀργανικοῦ σώματος ἢ πνεῦμα καὶ σῶμα, δύο εἶδη εἰς τὸ αὐτὸ γένος τὴν οὐσίαν ὑποτασσόμενα.

ΥΙΘ'. Τρόπος δὲ τῶν ιδεῶν εἶναι ἢ αὐτῶν πρὸς τὸν νοῦν σχέσις. Κατὰ δὲ ταύτην τὸ νοητὸν παριστάνεται εἰς τὸν νοῦν ἢ ὡς δυνάμενον νὰ νοηθῆ, ἢ ὡς νοούμενον· δύναται δὲ νὰ νοηθῆ, ἔαν δὲν ἀντιφάσκωσιν οἱ χαρακτῆρες του, ὅποτε λέγεται καὶ ἀληθὲς κατὰ λογικὴν σημασίαν, τοῦ ὁποίου τὸ ἐναντίον εἶναι ψευδὲς (ΞΕ'). νοεῖται δέ, ἔαν ἐνεργεῖα παριστάνεται εἰς τὸν νοῦν· ἐκεῖ μὲν // ὀνομάζεται ἡ ἰδέα δυνατὴ· ἐδῶ, δέ, ὑπαρκτὴ οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, δύναται μὲν νὰ γίνῃ τοῦ ἀνθρώπου ἢ κατανόησις, ἐπειδὴ ζῶον καὶ λογικὸν οἱ χαρακτῆρες του δὲν ἀντιφάσκουν· ὑπάρχει δὲ ἡ κατανόησις του, ὅταν ἐνεργεῖα τὸν ἐννοῶ κατὰ τὸ παρόν.

Ρ'. Ἡ δὲ ὑπαρκτὴ ἰδέα ἐμπορεῖ πάλιν νὰ θεωρηθῆ ἢ ὡς ἐνδεχομένη, ἢ ὡς ἀναγκαία· κ' ἐκεῖνο μὲν εἶναι, ὅταν ἐννοῆται χωρὶς τινὰ ἀναγκαῖον λόγον τοῦτο δέ, ὅταν μᾶς ἀναγκάζῃ τι νὰ τὴν ἐννοήσωμεν οὕτω καὶ ὄχι ἄλλως. Ἡ ἰδέα, φέρ' εἰπεῖν, Χριστιανῶν κατοικούντων εἰς τὰς Ἰνδίας, ἐπειδὴ δὲν περιέχει καμμίαν ἀντίφασιν εἶναι ἐνδεχομένη· ἀλλ' ἡ ἰδέα Χριστιανῶν κατοίκων τῆς Ἀμερικῆς εἶναι ἀναγκαία, ἐπειδὴ ἐξεύρομεν βεβαίως ὅτι ἐδιδάχθη ἐκεῖ ἀπὸ τοῦς Εὐρωπαίους τὸ Εὐαγγέλιον. Αἱ ἰδέαι λοιπὸν τροπικῶς θεωρούμεναι εἶναι ἢ δυναταὶ ἢ ἀδύνατοι· αἱ δὲ δυναταί, ἢ ὑπαρκταὶ ἢ ἀνύπαρκτοι· αἱ δὲ ὑπαρκταί, ἢ ἐνδεχόμεναι ἢ ἀναγκαῖαι.

ΡΑ'. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἢ τῶν ιδεῶν θεωρία κατὰ ποσότητα καὶ ποιότητα καὶ σχέσιν καὶ τρόπον, ἀφ' οὗ οὕτω τὰς ἐθεώρησεν ὁ Κάντιος (ΠΗ'). Ἐπειδὴ δὲ ἡ τῶν ιδεῶν εὐκρίνεια κατὰ μὲν ἐπίτασιν ἐκτελεῖται δι' ὀρισμοῦ, κατὰ δὲ ἔκτασιν διὰ διαιρέσεως, διὰ τοῦτο λέγομεν εἰς τὸ ἐφεξῆς κεφάλαιον περὶ τῶν δύο τούτων ἀναγκαιοτάτων σαφηνιστικῶν μέσων τῶν ιδεῶν μας.